

[haaretz.co.il](https://www.haaretz.co.il)

בין מקומי לעולמי, פנתר! במלאת שלושים למותו של כוכבי שמש - הסדנה להיסטוריה חברתית

12-16 minutes

צבי בן דור

בחמישי לינואר 1972 עמד כוכבי שמש (1944-2019) לדין בבית משפט השלום בירושלים באשמת הוצאת עיתון ללא רישיון. להגנתו טען כי לא פנה לקבל רישיון כזה כיוון שעל פי החוק רק אדם שמחזיק בתעודת בגרות יכול לקבל רישיון להוצאת עיתון. לשמש, שלימים ילמד בגיל מבוגר משפטים באוניברסיטת מנצ'סטר ויהפוך לחבר לשכת עורכי הדין בישראל, לא הייתה תעודת בגרות. טיעון זה בדבר האפליה המובנית העמוקה בחוק הישראלי דאז לא הרשים את השופט שדן את שמש לקנס של שלש מאות וחמישים לירות לתשלום בתוך חודש או לשלושה שבועות מאסר תמורתו. שמש החליט במודע לא לשלם הקנס וללכת למאסר. "לא רציתי להעשיר את קופת האוצר בפרט לנוכח העובדה שכספי האוצר מוזרמים לכיוונים המנוגדים לרוחי ולהשקפותיי. בהיותי מתנגד למדיניות זו, ראיתי זאת מחובתי לא לתת יד למדיניותו הכלכלית הנפשעת" כתב על הפרשה אחר כך ב**עיתון מצפן**. מעבר לכך, הוסיף, "הסיבה השנייה חשובה לא פחות: בפגישות עם צעירים רבים שמעתי הרבה על המצב בבתי-הסוהר בישראל. [...] לכן, כשנפלה לידי 'הזדמנות' לבדוק את המצב בבתי-הסוהר לא רציתי להחמיצה". כשחלף המועד לתשלום הקנס ארז כוכבי "לבנים ומגבות, כלי רחצה וספרי לימוד באנגלית" וחיכה למשטרה שתבוא לעצרו כדי לממש את גזר הדין. אחרי שלושה ימים הלך בעצמו לתחנת המשטרה וכפה על השוטרים הנדהמים להכניסו לכלא. וכך סיכם את תקופת המאסר הקצרה:

"כפנתר שחזר זכיתי לאהדה רבה בקרב רוב האסירים, יהודים וערבים גם יחד. האסירים היהודים דאגו להעלות את המורל ודאגו לבידור שלי. האסירים הערבים

התעניינו בפנתרים השחורים ורצו לדעת אם גם ערבים נמצאים בארגון. כיכדו אותי בסיגריות בשפע וחילקו עמי פירות ושוקולד שהיו מקבלים מבני משפחה בזמן ביקורים. מעניין לציין את הרכב האוכלוסייה בכלא: השפה הערבית היא השפה המדוברת ביותר בכלא; הערבים והספרדים דוברי-ערבית מהווים את הרוב המוחלט בקרב האסירים. פגשתי מלבדם רק שלושה יהודים יוצאי מזרח-אירופה. בקרב האסירים היהודים הרוב שייך למרוקאים ולעיראקים. הזמן עבר, שלושת השבועות הסתיימו.”

ב-13 למאי 2019 הסתיימה פרשת חייו של כוכבי שמש ז"ל, אחד המייסדים של תנועת הפנתרים השחורים והאיש שהגה, כפי שהעיד חבר הכנסת לשעבר, צירלי ביטון, בהלווייתו, את ההפגנה הראשונה של הפנתרים שהובילה אחר כך לפריצתה של תנועת המחאה החברתית המזרחית המשמעותית ביותר בהיסטוריה של ישראל. בשנות השמונים, כשהפנתרים היו כבר לאגדה, כוכבי נהג להתלוצץ על כך שהיה “העיראקי בין המרוקאים” כשדיבר על מקומו ה”ייחודי” בהנהגת התנועה לצדם של אנשים כמו ביטון, סעדיה מרציאנו ז"ל, וראובן אברג'ל. אפשר לומר היום שהרבה דברים אחרים הפכו את מקומו לייחודי עוד יותר בהיסטוריה הפוליטית של ישראל ואולי גם בזו של האזור כולו. כוכבי, שנולד בבגדאד ב-1944, היה מבוגר מעט מחבריו לידי מרוקו. מפתה לחשוב שלולא חוסלה קהילת יהודי עיראק בראשית שנות החמישים ומצאה את עצמה בישראל, היה כוכבי נמנה על שורותיהם של אנשי שמאל יהודים במזרח התיכון, מעין דור המשך לאנשי שמאל יהודים בולטים בעיראק עצמה ולמנהיגים כמו ז'ורז' וגלאדיס עאדה מתוניסיה, שחאתה הרון ממצרים, ואברהם צרפתי ממרוקו. דרכם של אלה הייתה מתוך קהילת המיעוט היהודית אל הפוליטיקה הלאומית בארצותיהם, בשנים שבהן נאבקו החברות בתוכן חיו על עצמאות משלטון קולוניאלי, על צדק חברתי, ועל דמוקרטיה. כל הפעילים הפוליטיים הללו נאלצו להתמודד בצורה כזאת או אחרת עם שאלת זהותם היהודית כמי שחיו בחברת רוב מוסלמית ועם שאלת ישראל והצינונות.

כוכבי שמש התמודד עם אותן שאלות, אבל ממקום אחר—שכונת מוסררה שעל קו התפר בין מערב ומזרח ירושלים: בין שדות מוקשים וכדורי צלפים עד 1967, ובתוך חברת רוב יהודית משוסעת מבחינה אתנית ובמציאות של עיר דו-לאומית שחלקה האחד כבוש, אחרי כן. בסרטו המופלא של ניסים מוסק [”שמעת על הפנתרים](#)

[השחורים?](#)" (2002) לוקח כוכבי את המצלמה לבית ילדותו (דקה 24 ואילך), בית ערבי שתושביו הפלסטינים ברחו ב-1948 ואוכלס בידי עולים מעיראק, ומתאר בדיוק את המציאות הזו: "היה אחד, איך קוראים לו מהמאה ואחד, שלמה באום, יום אחד אמר לי 'אני מצטער שלא גירשנו מספיק ערבים, היינו נותנים לכם בתים יותר טובים'". "אתה מבין", פונה כוכבי אל מוסק, "זאת הייתה התפיסה שלהם, קודם להם ואחר כך לנו. אז הנה שמו אותנו פה, בשר תותחים".

צילום: יגאל בן נון

● [מבגד למסדרה: האידיאולוג של "הפנתרים השחורים"](#)

אין ספק שמתוך המקום המיוחד הזה פיתח שמש את עמדתו האידיאולוגית הייחודית, עמדה שתמיד התעקשה לראות את המקומי בהקשרו העולמי. כבר מראשית פעילותו הפוליטית שם כוכבי דגש על ההיבט הבין-לאומי של המאבק לצדק חברתי. בישראל הוא הדגיש את הקשר בין המאבק לצדק בתוך החברה היהודית למאבק הפלסטיני. כאחד ממייסדי ה"חזית המזרחית" של שנות השמונים הוא דאג לנהל שיחות עם המנהיג הקומוניסטי, חבר הכנסת תאופיק זיאד, על דרכה של התנועה המזרחית החדשה. בעולם עמד בקשרים עם אנשי שמאל אירופים ועם מנהיגים כמו אנג'לה דייויס מן הפנתרים השחורים האמריקאים ואברהם צרפתי שנזכר לעיל. הפעילות הזו הייתה ביטוי מובהק לעמדה האוניברסאלית שהוא ניסח מתוך מסדרה, המקום הקטן אליו התנקזו קווי תפר רבים: בין ערבים ליהודים, בין מזרחים לאשכנזים, בין פועלים לבירוקרטים ובעלי הון. לעולם עקבי בעמדותיו נגד

הכיבוש והדיכוי אבל תמיד עצמאי, פתוח, ולא דוגמטי בדרכו, הוא העדיף לא להשתייך לארגונים או מפלגות בעלי משנה אידיאולוגית סדורה. ולכן הייתה לו יכולת מופלאה להישאר צמוד לצרכים ולמצוקות של מזרחים ומוחלשים אחרים בישראל — נפגעי סמים, נפגעי בנקים, פגועי נפש, מובטלים. הוא הצליח להיות "עורך דין עם דירה עלובה של שני חדרים" אבל, כפי שהעידה עליו אחת המספידות שלו בהלווייתו בהספד מרגש, הבית שלו והלב שלו היו תמיד פתוחים לכולם ואת כולם הוא הפך לבני המשפחה שלו. ב-1990 הוא היה מבין מנסחי המכתב שקרא לנשיא ברית המועצות דאז, מיכאיל גורבצ'וב, לעצור את העלייה לישראל. אבל בשנות האלפיים הוא הקים תנועה חברתית משותפת ליוצאי חבר העמים, אתיופיה, וכמובן מזרחים. היריעה שניתנה לי כאן קצרה מכדי לתאר את כל פועלו של האיש המיוחד הזה, אבל במשפט כללי אפשר לומר שהמתח בין המקומי לעולמי ופרשת חייו הפוליטיים של כוכבי שמש כאיש שמאל יהודי יליד המזרח התיכון משקפים יותר מכל את התמורה הגדולה שעברו יהודי האזור במחצית השנייה של המאה העשרים. אם בראשיתה של המאה היו היהודים "שאלה" דתית ופוליטית בחברות שהתמודדו עם צמיחתה של לאומיות ערבית ועם מודרנה מערבית, במחצית השנייה הפכו אותם אנשים ממש ל"בעייה" חברתית בישראל. בחייו וברעיונותיו, כוכבי שמש גילם את המתח הזה וסרב להיכנע לו. עבורו הזהות המזרחית לא הייתה תכלית לעצמה, כפי שהיא אולי היום עבור פעילים מזרחים רבים, אלא הבסיס ממנו יוצאים ומנסחים עמדה אוניברסאלית.

רבים כתבו בחודש האחרון על המפגשים האישיים שלהם עם כוכבי האדם, החייכן תמיד, בעל חוש ההומור, איש השיחה חד הראיה ורחב הלב, על נדיבותו האין סופית ואהבתו הגדולה לאשתו, הד"ר רחל אשור-שמש. אני נזכר בהשראה הגדולה שנתן לפעילים ופעילות ירושלמים ומזרחים בני הדור שלי ובשלושה ימים בלתי נשכחים שמצאתי עצמי מבלה איתו בווינה במפגש עם אנשי אש"ף בחסות האו"ם ב-1989 — בין פגישות עם פעילי איגודים מקצועיים אירופיים לראיון עם עיתונאי מבגדאד. לפני חודש מצאתי את עצמי, חנוק מדמעות, בין נושאי האלונקה ועליה גופתו. קבוצת האנשים שהתקבצה סביבה — בני משפחתו, אנשים שנעזרו בו, ותיקי פנתרים, פעילי ופעילות שמאל ירושלמים, שכנים, דתיים, חילונים, מסורתיים — סיפרה את הסיפור של החברה של הישראלית בחמישים השנים האחרונות.

הביוגרפיה של כוכבי שמש ז"ל חייבת להיכתב ועוד תיכתב. בינתיים לא נותר אלא לצטט את סופו של [מאמר](#) נוסף שפרסם ב-1974:

"הנה כי כן, אנו עומדים להיות שותפים, בעתיד הקרוב, במאבקים שעשויים להיות חסרי תקדים בהיסטוריה של המאבקים המעמדיים בישראל, מאבקים שכרגע עוד לא ברור מי יזום אותם והיכן יתחילו. אך ברור שאם יקרה הדבר, אזי יזעזעו מאבקים אלה בצורה רצינית את החיים החברתיים בישראל, מאחר שאין לשלטון הישראלי תשובות נאותות לצרכים ולתביעות שיועלו בפניו.

אי לכך, שנסו מותניים, הזמן דוחק והעבודה מרובה!

פרופסור צבי בן דור בנית מלמד היסטוריה סינית ולימודי המזרח התיכון באוניברסיטת ניו יורק.

דברים טובים לא באים בחינם

רכשו מינוי לאתר החל מ-4.90 שח בחודש הראשון

[לרכישה](#)

הסדנה להיסטוריה חברתית | הסדנה להיסטוריה חברתית

הסדנה להיסטוריה חברתית הוקמה על-ידי היסטוריונים של המזרח התיכון על-מנת לפרק, לחרוט, לשייף ולהרכיב פיסות של עבר יחד עם חלקים של המציאות העכשווית. אנו שואפים להנגיש לציבור הישראלי מחקר עדכני על האזור מתוך כוונה להשתמש בהיסטוריה ככלי של התבוננות והקשבה. המונח 'היסטוריה חברתית' משמש אותנו לא רק לציון הזרם שאליו אנחנו משתייכים בכתיבה האקדמית שלנו; הוא מבטא גם את שאיפתנו להפוך את לימוד ההיסטוריה למעשה חברתי, לפעולה שיש בה בכדי לתרום לדיון ציבורי ביקורתי. בכוונתנו לגשת לסוגיות כבדות משקל מזוויות בלתי שגרתיות ולהראות כיצד אפילו קורותיהם של עצמים תמימים ודמויות אפורות למראה מגלמים ולעתים מעצבים תהליכים פוליטיים וכלכליים רחבים

במזרח התיכון. מה בכלל מקור השם 'המזרח התיכון'? כיצד קשורה צורת חיתוך הבקלאווה לטרור של המהפכה הצרפתית? כיצד קשורה המצאת הפלאפל למסע הכיבושים המצרי בסוריה? מתי ומדוע הופיעו במזרח התיכון שעונים וכיצד השפיעה דווקא טכנולוגיה מודרנית זו על יצירת "הזמן הערבי" הנינוח? כמה ברים היו באיסטנבול בסוף המאה ה-18 ומי היו לקוחותיהם? האם להטרדות מיניות יש היסטוריה? מדוע יש הרואים בכתבי הפמיניסט המצרי הראשון גורם לתופעה זו? על מנת לענות על שאלות אלה ורבות אחרות, אנו מציעים סדרה של מאמרים פרי עטם של טובי המומחים, מתוך רצון לעורר עניין ודיון בסוגיות שונות הקשורות במזרח התיכון ההיסטורי ובן-זמננו.

במהלך שנת 2017 הרחבנו את היריעה הגאוגרפית של הסדנה ואנו עוסקים עתה גם בחלקים נוספים של העולם.

כמה מלים עלינו:

באוקטובר 2018 הרחבנו את מערכת הסדנה בשלוש חברות נוספות כדי לרענן את השורות ולשלב פרספקטיבות היסטוריות חדשות. עתה, בכל תקופה נתונה מכהן צוות עריכה בפועל של ארבע חברות/י מערכת. יתר המערכת מקדמות/ים פרויקטים נוספים של הסדנה שתשמעו עליהם בהקדם.

עריכה בפועל

און ברק

אני היסטוריון חברתי ותרבותי של מדע וטכנולוגיה המתמחה בהתפתחותם של תשתיות, סטנדרטים, מכשירים ואמצעי תקשורת, ובפוליטיקה, בתיאולוגיה ובאסתטיקה האופפים אותם. ספרי הבא, שיראה אור בשנה הבאה, עוסק בפחם ובעידן הקיטור במזרח התיכון. זה שלפניו התחקה אחר התפתחות ה"זמן המצרי" המושהה והבלתי מדויק. למדתי חקרתי ולימדתי באוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת ליידן, אוניברסיטת ניו יורק, אוניברסיטת פרינסטון ואוניברסיטת הומבולדט. כיום אני מרצה בכיר בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב.

אביב דרעי

אני דוקטורנטית להיסטוריה ולימודי מזרח-תיכון ואסלאם באוניברסיטת ניו-יורק. אני כותבת על היסטוריה חברתית של בנקאות, חוב ואשראי באימפריה העוסמאנית לאורך המאה התשע-עשרה "הארוכה" ומתמקדת במשפחות בנקאים בפרובינציה של דמשק/סוריה, שבחלקן הגדול היו יהודיות ונוצריות. תזת המ"א שלי עסקה במזרחן והמפקח הראשון על הוראת הערבית בארץ משנת 1940, ישראל בן-זאב (וולפנון), ובנסיונותיו להקים ספריה ערבית ביפו על בסיס אוספי ספרים פלסטיניים שבעליהם נאלצו להשאיר מאחור בשנת 1948. פעילה פוליטית בעבר ובהווה בתנועות כמו התחברות-תראבוט, הקשת הדמוקרטית המזרחית ובמאבק הדיור הציבורי.

ניקול כיאט

אני חוקרת היסטוריה תרבותית ואינטלקטואלית של העולם דובר הערבית בעת המודרנית. את עבודת הדוקטורט שלי כתבתי על היסטוריוגרפיה ותרגום בתקופת הנהדה הערבית, באוניברסיטת חיפה (2017). אני חברת הוועד המארגן של פורום היסטוריוניות במרכז המחקר הפמיניסטי בחיפה. כיום אני חוקרת את עולמם האינטלקטואלי של רופאים בפרובינציות הערביות של האימפריה העות'מאנית במאה ה-19 במסגרת פוסט דוקטורט בפרוייקט ERC של רפואה אזורית במזרח התיכון המודרני, באוניברסיטה העברית.

נמרוד בן זאב - רכו מערכת

אני דוקטורנט להיסטוריה באוניברסיטת פנסילבניה שבפילדלפיה. עבודת המחקר שלי עוסקת בהיסטוריה של עבודת בניין בארץ במהלך המאה העשרים. אני מתמקדת בעבודת בניין כעבודת כפיים, בכאב ובסיכון הכרוכים בתאונות עבודה, בחומרי בניין ובמשמעויות החברתיות והתרבותיות של עבודת בניין, ביחסים בין-קהילתיים ותוך-קהילתיים ושאלות של גזע, ובנקודות ההשקה בין היסטוריה של החושים והגוף לבין כלכלה פוליטית.

מערכת הסדנה:

אבנר וישניצר, אוניברסיטת תל אביב

בסמה פאהום, אוניברסיטת סטנפורד

ליאת קוזמא, האוניברסיטה העברית